

MUZEUL ULEIULUI DE MĂSLINE DIN REGIUNEA SABINA

Maria Elena PALMEGIANI

Situată în Italia centrală (Lazio), Sabina, o străveche regiune care încă păstrează acest nume, este cuprinsă în provincia Rieti și se găsește în vecinătatea Romei. Vestită pentru legenda potrivit căreia vechii romani, în căutare de soții, au răpit femeile din acea zonă și le-au adus la Roma („răpirea Sabinelor”), aceasta este una dintre cele mai prospere regiuni traversate de fluviul Tibru și afluentul acestuia, Aniene. Populația sabină, una dintre populațiile cele mai vechi din Italia centrală, aparținând grupului italic, a avut dintodeauna o puternică relație cu romanii. De origine sabină au fost unii dintre cei mai cunoscuți romani, ca de exemplu Cato Cenzorul sau Terenzio Varone. Chiar romanizați, sabinii și-au menținut caracteristicile proprii, mândria, atașamentul față de costumele lor populare și au rămas fideli naturii colinare fertile din această zonă.

În inima regiunii se găsește Castelnuovo di Farfa, un orașel de numai 930 de locuitori. Castelnuovo este un burg medieval tipic, frumos, cu case de piatră, situat în preajma faimoasei Abații din Farfa. Uleiul de măsline a fost dintodeauna principalul produs local, așa cum amintea profesorul Tersilio Leggio. Galeno, medic de origine greacă care a trăit în secolul al II-lea d. Chr., la curtea lui Marcus Aurelius, vorbea, în opera sa „Pharmakopéa”, de extraordinarele capacități curative ale acestui ulei, recomandându-l ca bază pentru multe preparate terapeutice. Femeile romane nobile, cunoscând calitățile emoliente ale acestui ulei, obișnuiau să-l adauge în apa pentru baie, folosindu-l ca indispensabil produs de înfrumusețare.

Chiar și astăzi traversând dealurile Sabinei, se pot vedea măslinii care s-au extins în toată regiunea, cu reflexiile argintii pe care micile frunze de măslin le restituie celor care le observă. Plantele cresc viguroase, terenul și clima sunt ideale pentru ele, iar ca un măslin să crească bine este suficient să apară din întâmplare. Totuși, datorită intervenției omului, se poate ajunge de la o plantă sălbatică la crearea unui produs nobil și rafinat așa cum este uleiul de măsline.

Pentru a celebra această simbioză între om și natură și pentru a crea o legătură vizibilă (sau invizibilă) între trecut și viitor, a fost creat *Muzeul Uleiului de măsline din regiunea Sabina*.

La sfârșitul anului 1980, primăria din Castelnuovo di Farfa a decis renovarea Palatului Perelli, un edificiu cu patru etaje, din secolul al XV-lea. Lucrarea a fost încredințată arhitecților din Roma: Mao Benedetti și Sveva Di Martino, în colaborare cu Marcello Morgante, cunoscători ai regiunii și experți în valorificarea strategică a bunurilor culturale și ambientale. Ideal era să se utilizeze acest palat ca sediu administrativ și, în același timp, să se folosească spațiul pentru proiecte dinamice, contemporane, cu identitate locală. Treptat s-a materializat ideea acestui muzeu. În 1997, proiectul începe să se concretizeze, mai ales datorită adeziunii unor artiști (precum celebrul sculptor Alik Cavaliere) care au încurajat entuziast această acțiune. În 2001 muzeul a fost, în sfârșit, inaugurat.

Muzeul se prezintă ca un traseu al cercetării și descoperirii culturii meditaraneene și mai ales a celei sabine. Vizita este asistată de un ghid.

Spațiile muzeului sunt independente și ideale pentru atmosfera sugestivă a instalațiilor. Patru artiști (**Maria Lai, Alik Cavaliere, Hidetoshi Nagasawa și Gianandrea Gazzola**) aduc un omagiu uleiului din regiunea Sabina, animând și interpretând locațiile alese. Itinerarul propus vizitatorului nu se dezvoltă doar în interiorul muzeului, se continuă în exterior, pe stradă, printre oamenii din Castelnuovo, și se termină într-un sat vecin, unde se găsește lucrarea lui Ille Strazza.

Ceea ce se propune vizitatorului este un itinerar care corespunde unui muzeu deschis, în care se simte provincia cu tradițiile ei vechi și nobile. În același timp, se vrea participarea și sensibilizarea locuitorilor din Castelnuovo, spre reevaluarea propriei istorii și al propriului patrimoniu. Raportarea oamenilor la muzeu este cel mai important punct. Aceștia sunt solicitați să participe activ la activitățile dint-o sală. În vitrină se află vechi ustensile cotidiene, donate de locuitorii locului pentru a îmbogăți muzeul. Trecerea acestor obiecte în patrimoniul muzeului simbolizează înobilarea obiectelor uitate și constituie importantul moment al recuperării memoriei istorice de către localnici.

Instalațiile

Instalațiile artistice au menirea de a anima *Muzeul Uleiului de măsline din regiunea Sabina*, proiectându-l în prezent. Acestea descriu uleiul din punct de vedere contemporan, furnizând vizitatorului o propunere de lectură, care pornește de la elemente istorice și etnografice, pentru a ajunge la momente inovative și experimentale, ce corespund timpului în care trăim. Așa cum afirmă Nico Stringa, profesor care predă Istoria

artei contemporane la Universitatea Ca'Foscari di Venezia, aceste lucrări se întorc la opera lui Lucio Fontana, la care „ambientul devine subiect”. Arborele, elementul vegetal prin excelență este celebrat prin aceste proiecte artistice.

Lucrarea Mariei Lai se intitulează *Olio di parole* [„Uleiul cuvintelor”], referire la un citat din Federico Garcia Lorca. Prin contrastele evocatoare de clar-obscur, se creează un parcurs ca un dialog poetic între om și natură. La început se află o mașinărie extraordinară, creată de artistă și realizată prin asamblarea unui vechi mecanism al unui ceas de turn, care adună cele cinci cuvinte necesare creșterii unui măslin: „sasso, solco, sole, scure, sale” [„sol, semăn, soare, întuneric, saltă.”]. Se face referire la vechile metode, unind cuvintele cu acțiunile. Parcursul închipuit de Maria Lai continuă urmărind un fir auriu, simbolul uleiului generat de mașină, care aduce activitatea omului în ritmul naturii, trecând peste limitele spațiu-timp. Firul care parcurge toată instalația se apropie de peretele din spate pentru a găsi în final, suspendată și iluminată, o picătură de ulei. Această picătură strălucitoare de ulei pare să aibă în ea toată energia și forța unei lumi primordiale, începutul și sfârșitul călătoriei în care Maria Lai își conduce vizitatorul.

Instalația lui Alik Cavaliere: *Frammenti di fonderia di un'opera incompiuta* [„Fragmentele topite ale unei opere incomplete”], este splendidă în tăcerea sa solemnă și profundă în conținuturi poetice. Pe podea se găsesc șapte reproduceri în bronz ale unor trunchiuri de măsline. În realitate, sunt fragmentele unei opere neterminate, deoarece artistul a murit înainte de a-și finaliza lucrarea. Din păcate nu există nici măcar schițe care să dea o idee despre ceea ce intenționa. Totuși s-a decis adăugarea în colecție pentru că tocmai această fragmentare și nefinalizare conferea un anumit

lirism. În același timp, există lucrări reprezentative pentru metoda de lucru a lui Alik Cavaliere, care folosea astfel de reproduceri ca exemple paradoxale ale distanței existente între artă și natură. Ideea copiei perfecte are în sine, inevitabil, dorința de apropiere de formele naturii, dar, în același timp, conține frustrarea amarei neputințe a omului/artistului față de aceasta. Vizitatorul este atras de operele care par abandonate, este invitat să se apropie, să le atingă și doar în acel moment descoperă iluzia: materialul nu este lemnul cu căldura lui, ci este bronzul distant și rece. În timpul acestui tip de *performance*, vizitatorul cunoaște neputința artistului, incapabil să reproducă în întregime formele naturii.

Traseul continuă într-un spațiu neobișnuit pentru un muzeu: o mică grotă subterană. În interiorul ei Hidetoshi Nagasawa și-a construit instalația: *Ulivo viaggiante* („Măslinul călător”). Artistul a realizat un mic lac pe care plutesc bărcuțe cu ulei aprins, ca și cum ar pluti vechi opaițe. Mișcarea lină a acestora este creată de picăturile de apă care cad rar, prin condens, de pe pereții grotei. În centrul acestui „ritual” se află un măslin, atârnat de tavan cu ramurile în jos, ale cărui rădăcini se găsesc într-un suport metalic care amintește de o barcă. Această viziune obligă vizitatorul să se aplece, să se joace, să confunde lacul cu cerul, bărcile cu stelele. Nagasawa conduce vizitatorul într-o lume paralelă, în afara timpului și departe de convențiile geografice, elimină orice referire la lumea reală și propune călătoria într-o nouă dimensiune. Mica grotă, datorită intervenției artistului, se transformă dintr-un spațiu închis într-unul deschis, fără limite. Uleiul își regăsește funcția sacră, ca sursă de iluminare și veghează asupra grotei, pentru ca ritualul să se împlinească.

La nivelul superior se găsește sala etnografică a muzeului. Ea cuprinde o colecție de prese de ulei și alte ustensile care erau folosite în trecut la producerea și îmbutelierea uleiului. Aceste obiecte sunt o mărturie a unui proces lucrativ deja dispărut și necunoscut tinerilor.

Următoarea instalație pe care o întâlnim este cea a lui Gianandrea Gazzola. Artistul a realizat o incredibilă mașinărie muzicală capabilă să citească și reproducă sunetul uleiului, creând o melodie mereu diferită. Lucrarea se intitulează *Oleophona* și se inspiră din vechile recipiente pentru ulei, unele de la 1700, care se găseau în edificiu. Chiar și stricate, au fost recuperate de artist și utilizate precum cutie armonică în acest complex instrument muzical.

Dintr-o sferă de sticlă, pusă la înălțime pe perete, coboară uleiul în cilindri de cupru. Aceștia, din cauza greutateii care îi umple, intră în alte recipiente de ceramică. Paralel cu acest perpetuum mobile, în camera alăturată, un alt mecanism în mișcare, contribuie la crearea „fluxului muzical”. Un trunchi de măslin, care se învârtă, este înconjurat de patru arcuri, ca și cum ar fi o vioară mecanică. Căderea uleiului în recipiente și celelalte mișcări sunt citite de un analizator digital care reproduce sunetul, combinând cele două mesaje muzicale pe care le transmit aceste instrumente. Rezultatul este o muzică sugestivă și plină de atmosferă, care invadează cele două săli. Vizitatorul este invitat să se așeze în cea de a doua sală, obscură și primitoare ca pântecul matern, unde se află „măslinul care se învârtă”; de acolo poate să se bucure din plin de muzică, lăsându-se surprins în același timp de perfectă inginerie muzicală, care se mișcă continuu în fața lui. Lucrarea lui Gazzola, de fapt, nu se adresează doar auzului, ci și vederii, pentru că acest complex mecanism în mișcare sa atrage atenția observatorului. Imaginea și sunetul se unesc

într-o operă completă, care scoate în evidență un aspect foarte poetic al materiei: muzicalitatea.

La ieșirea din muzeu, vizitatorul este invitat să parcurgă vechile drumuri. În burgul medieval el descoperă un vechi frontispiciu cu însemne animale, datând din secolul al XVIII-lea, și un vechi cuptor, restaurat de Maria Lai. Artista a pus în interiorul acestuia numeroase pâini de ceramică albă, aducând un omagiu folosirii produselor simple ale pământului pentru subzistența demnă a locuitorilor de aici. Această plimbare pe drumurile din Castelnuovo, este ghidată din muzeu spre stradă, pentru a aminti de raportul dintre muzeu și comunitatea de aici.

În zona Castelnuovo se găsesc și ruinele impozante ale bisericii San Donato, ridicată în secolul al IX-lea peste vestigiile unui templu roman. Restaurată de același colectiv de arhitecți care a conceput muzeul, ea adăpostește o instalație muzicală, lucrare a lui Ille Strazza: *U.I.O.* (cântecul vocalelor măslinului / „ulivo”). Parcursul devine bucolic și vizitatorul se regăsește în plină natură. Intrat în biserică, el este întâmpinat de imnul din secolul al V-lea dedicat „arborelui fecund”, revăzut de artist, care a lucrat pe text și a adus intervenții personale. Din interiorul bisericii, a cărei absidă a fost reconstruită din sticlă, se văd împrejurimile, astfel că, ajutat de efectele sonore, omul se simte în simbioză cu natura și teritoriul sabin.

Recuperarea Patrimoniului...

Cum observa Marisa Dalai Emiliani, profesoară de Istoria Artei Moderne la Universitatea „La Sapienza” din Roma, *Muzeul Uleiului de măsline* din regiunea Sabina nu optează pe o abordare „de comentariu și explicații raționale ale unui loc și a unei istorii”, ci alege „tranfigurarea poetică a unei civilizații și a unui mit – mitul și civilizația mediteraneană a

măslinului, a uleiului de măsline – care se exprimă și trăiește în pământ, în arbori, în urmele lăsate, în munca, în amintirile și aspirațiile unei comunități”. Marisa Dalai ia în considerare două aspecte: ecomuzeul și muzeul de artă contemporană, deschis spre societate și laboratorului activ, pe de altă parte. Mergând spre granițele disciplinei tradiționale pentru a propune o experiență totală, ne putem întreba dacă aceasta poate să corespundă ideii de muzeu ca și cultură postmodernă? Contribuția Marisei Dalai și intervenția sa ca muzeolog au permis așezarea muzeului în contextul adecvat.

Muzeul Uleiului de măsline din regiunea Sabina a contribuit la relansarea mitului uleiului în această regiune și s-a impus în timp ca un exemplu de recuperare al patrimoniului cultural, înțeles în sens material dar mai ales spiritual. Nu întâmplător, la sfârșitul vizitei se poate vedea o proiecție multimedia, concepută de Franco Vergine în care alternează fotografiile locuitorilor din Castelnuovo di Farfa cu melodii populare.

Ideea punerii în valoare a patrimoniului, văzut ca un mediator în relația de armonie a omului cu natura, stă la baza proiectului celor doi arhitecți: Mao Benedetti și Sveva Di Martino. Atât renovarea Palatului Perelli, cât și renovarea Bisericii San Donato, se concentrează pe acest aspect, în aceeași tendință cu lucrările arhitecților Carlo Scarpa și Franco Albini. Dacă ne gândim la *Palazzo Bianco* din Genova, restaurat de Albini, inaugurat în 1950, din acel moment se deschide un nou capitol în muzeologia italiană: fiecare obiect expus în muzeu este valorizat și completează detaliile de arhitectură. Același lucru se poate spune despre aranjamentele muzeale făcute de Scarpa, în unele dintre cele mai importante palate din Veneția. Arhitectul unește conștient arta și

tehnica, creativitatea și știința, în numele obiectului artistic, valorificat de scenografie, creând o simbioză care să emoționeze vizitatorul. Carlo Scarpa și Franco Albini au contribuit la crearea unei tradiții italiene în muzeologie, bazată pe abordarea onestă și respectul pentru obiectul artistic ca parte a patrimoniului cultural. Asemenea intervenții nu au trecut neobservate și au devenit în timp lucrări clasice.

Mao Benedetti și Sveva Di Martino confirmă metodele *tradiției italiene* și văd în respectul pentru patrimoniu punctul de plecare pentru punerea în valoare a acestuia. Cultura contemporană, oferă mai ales soluția unei arhitecturi care să completeze patrimoniul cultural, în loc să dialogheze cu el. În ultimii ani s-au succedat mai multe modele de muzee și expoziții, care în loc să expună operele de artă au cedat tentației protagonismului absolut.

Mao Benedetti și Sveva Di Martino aleg să unească tradiția și limbajul modern; arhitecții timpului nostru se mișcă printre contradicțiile societății postmoderne. Sunt conștienți de responsabilitatea de a trăi într-o țară plină de bogății culturale, dar nu renunță la posibilitățile moderne ale arhitecturii. Proiectul lor este plin de mesaje și stimuli, reușind să nu devină pedant sau plictisitor. Unele soluții adaptate sunt ingenioase și eficiente, precum cilindrii de cupru, din Palatul Perelli, unde jocurile de lumină naturală „încălzesc” ambientul, sau, cum este cazul rampei de acces care leagă muzeul de orașul Castelnuovo di Farfa, demonstrează legătura dintre orașul medieval, vechiul palat și instalațiile contemporane. Foarte importantă este folosirea luminii și a materialelor, sintetizată mai ales în absida de la S. Donato. Aceste soluții permit interacțiunea transparenței sticlei cu duritatea pietrei, integrând biserica în mediul înconjurător. Natura se reflectă și este complementară

edificiului, amintind de principiile arhitecturii organice.

Intervenția lor a creat un itinerariu, o legătură între aceste edificii, tratate izolat anterior, care oferă o imagine completă, unind elemente tipice de tradiție orală cu monumentele locale și instalații realizate pentru a aminti de cultura locală.

Modelul care se propune este acela al unui muzeu etnografic inovativ, care să știe să păstreze trecutul, fără a renunța la contemporaneitate, și prin îmbinarea propriei identități culturale cu dimensiunea europeană.

Muzeul reprezintă un instrument didactic valid, pentru școli și familii, care vor să transmită mai departe respectul și valorificarea patrimoniului cultural. La sfârșit se pun la dispoziție diverse materiale multidisciplinare, Cd-uri, mijloace audio-vizuale de diverse tipuri, utile pentru aprofundarea aspectelor istorice și antropologice.

Vizitatorul muzeului este însoțit pe tot traseul de un ghid. Raportul cu publicul și funcția educativă a muzeului sunt două aspecte foarte importante, mai ales pentru că permit transmiterea valorilor de care am vorbit anterior, asupra cărora muzeologii, arhitecții și artiștii au lucrat, și care stau la baza *ideii* acestui muzeu și a *misiunii* sale.

O propunere sugestivă este aceea de a-l face pe vizitator protagonistul unei experiențe unice, irepetabile. Se accede în muzeu doar în compania unui ghid, ceea ce nu înseamnă că vizita devine oficială. Publicul, chiar numeros, devine participant și protagonist, fie că operele îi aduc aminte de valorile ancestrale legate de cultura sa, fie pentru că intră în contact direct cu ele. Pe de altă parte, atmosfera muzeului, tăcută și sacră, nu este modificată de vizitator, care ar putea fi privit ca element extern.

Interacțiunea cu publicul este

indispensabilă, din cauza lansării unor ipoteze de lucru și în special din punct de vedere educativ. Se încearcă schimbarea vizitei pasive și se propune un traseu în care observatorul să intre în dialog cu arta, să aibă anumite senzații și reacții. În acest fel, pe de o parte se atrage atenția publicului, și pe de altă parte mesajul muzeului este mai ușor de descifrat și poate fi primit de orice tip de vizitator. Publicul muzeelor devine din ce în ce mai eterogen și exigențele se diversifică din ce în ce mai mult. *Muzeul Uleiului de măsline* din regiunea Sabina poate fi structurat și ca un parcurs fix, dar în același timp oferă fiecăruia posibilitatea de a-și trăi propria experiență, astfel fiecare vizită devine un fapt unic.

Ghizii comunică cu publicul, dar rolul lor nu este doar acela de a explica operele și de a răspunde la întrebări, ci și acela de a fi complici, de a intra în rol ca într-o reprezentație teatrală. Acest modalitate de expunere are ca principale avantaje stimularea reflecției și a criticii.

În momentul în care se pătrunde în muzeu, în camerele întunecate în care se află instalația Mariei Lai, vizitatorul este curios și puțin temător, dar are încredere în ghidul care îl conduce prin diverse spații necunoscute. Aceeași reacție se repetă când se ajunge la grotă, cu pereții ei umezi, unde se găsește instalația lui Hidetoshi Nagasawa.

Contactul publicului cu lucrările este emoționant, de exemplu în cazul instalației lui Alik Cavaliere. Ghidul înșeală aparențele în ceea ce privește materia folosită de artist în scopul de a încuraja contactul cu lucrările, descoperirea și surprinderea individuală. Vizitatorul nu se simte trădat, participă voluntar la acest *performance*, se lasă înșelat de vedere, pentru a descoperi adevărul prin atingerea directă.

Și instalația lui Gianandrea Gazzola surprinde pozitiv, stimulează auzul cu această *muzică a uleiului*.

Publicul primește stimuli de diverse tipuri, care contribuie la retrăirea patrimoniului cultural, nu numai ca informație, ca „amintire”, ci ca experiență reală. Acest aspect „multisenzorial”, foarte important în opinia mea, nu se îndepărtează de ideea tradițională de muzeu, dar în același timp se apropie de centrele moderne de expoziție de artă contemporană și de conceptul de „artă interactivă”.

Sunt solicitate toate simțurile: vederea, auzul, simțul tactil, mirosul, și mai ales gustul, pentru că este vorba despre un muzeu dedicat uleiului, creând astfel un extraordinar univers simbolic, o lume atemporală și dincolo de spațiu.

Concluzie

Locul muzeului s-a analizat și reasezat până acum potrivit canoanelor așa-numitei „muzeologii critice”. Ea stimulează vizitatorul să reflecteze, emoționează și îl face să tragă concluzii, să se distanțeze de vechile aranjamente muzeale. Muzeul nu mai este în cazul acesta o entitate care se prezintă pe sine sau societatea care-l susține, ci devine o entitate care își pune și pune întrebări. Cred că este vorba despre o metodă excelentă de a sensibiliza publicul asupra problemelor Patrimoniului Cultural, moment din care se pot dezvolta schimburi de idei.

Muzeul Uleiului de măsline din regiunea Sabina lansează un mesaj important de receptat, pentru a depăși și a găsi o alternativă la platitudinea culturală la care este supusă societatea noastră. Într-o realitate actuală, unde folclorul și cultura locală riscă să dispară pentru a da loc unor noi expresii culturale, cred că devine indispensabilă o acțiune de recuperare rațională, cu toate riscurile ei, ca cea de la Castelnuovo di Farfa. În acest sens,

apariția acestui muzeu reprezintă un fenomen interesant, eliberat de ideea unei colecții inițiale, care funcționează doar în sensul recuperării memoriei și patrimoniului cultural.

Acest muzeu este, încă o dată, exemplu prin colaborarea și coordonarea între muzeologi, artiști, arhitecți și diverse instituții, ca o posibilă metodologie de lucru pentru conservarea patrimoniului cultural, și în același timp prin sensibilizarea oricărui tip de public pentru conștientizarea propriului rol.

Traducere: Anca Ciuciu

BIBLIOGRAFIE

Albini F., *La funzione e l'architettura del museo* in "La Biennale", 1958.

Binni L., Pinna G., *Museo. Storia e funzioni di una macchina culturale dal '500 ad oggi*. Milano, Garzanti, 1989.

Piva A., *La costruzione del Museo Contemporaneo*. Milano, 1991.

A.A.V.V., *Museo dell'Olio della Sabina*. Catalogo del museo. Roma, 2001.